

STRUKTURNE REFORME NA PODROČJU SOCIALNEGA VARSTVA**

Povzetek. Strukturne reforme, ki so bile oblikovane v letu 2005, so v javnosti doživele številne kritike in nasprotovanja, ki so privedla do tega, da del reformnih načrtov ni bil izveden, zato je nastal vtis, da se takratna vlada odpoveduje reformnim načrtom. Vendar so se socialne reforme dosledno izvajale ves čas in se v zadnjem času še zaostrole. V članku bomo trditev preverjali z analizo reformnih dokumentov v delu, ki se nanaša na socialno varstvo in socialno zaščito. Osredotočili se bomo na konceptualne premike in pomene, ki jih imajo za spremembo v razumevanju socialne države in blaginje ljudi. Zanima nas, kakšni so učinki sprememb na družben položaj prejemnikov denarnih socialnih pomoči in njihove možnosti preživetja.

Ključni pojmi: socialna država, socialni denarni prejemki, enakost, socialna pravičnost, modernizacija, reforme, kriminalizacija

Uvod

V zadnjih letih smo priča politikam in strategijam, ki so usmerjene v zmanjševanje že dosežene ravni socialne države, kar poslabšuje možnosti dostojnega preživetja ljudi, ki živijo v revščini ali na robu družbe. Koncepta socialne države ne razumemo le kot sistem socialnih (in drugih) pravic, temveč kot temeljna načela, na katerih je utemeljena država (socialna država je v Sloveniji ustavna kategorija). Najpomembnejši sta načeli enakosti in socialne pravičnosti. Za enakost je pomembno, kakšne so relacije med socialnimi položaji oziroma kakšen je dostop do statusno relevantnih virov, kako so zagotovljene možnosti in priložnosti za vse in kakšno je razmerje med pravicami posameznih socialnih entitet, kar Rus (1990: 109) opredeli kot enakopravnost. Pri tem je načelo potrebno interpretirati s pomočjo sodobnih konceptov različnosti oziroma raznolikosti (*diversity*) in antidiskriminativnosti. Prepoznavanje raznolikosti pretrga z biologističnim razumevanjem ozko definiranih vlog in

* Dr. Vesna Leskošek, docentka na Fakulteti za socialno delo, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

statusov, ki so vezani na spolne, etnične, identitetne ali telesne in umske determinante in se vežejo na koncept normativnosti, torej na moralno podprte ideale ali prepričanja o teh skupinah. Prepoznavanje raznolikosti je v enaki meri odvisno od prepričanj o tem, kakšna naj bi bila v razmerju do njih prevladujoča skupina, ki je postavljena kot norma. Bolj ko je razmerje med enimi in drugimi zaostreno in večje so razlike v pričakovanjih in mnenju, večje neenakosti lahko pričakujemo (Andersen, Taylor, 2011; Moen, Dempster-McLain, Walker, 1999). V tem smislu se enakost ne nanaša le na vire, temveč tudi na spoštovanje in prepoznavanje, na skrb, solidarnost in moč (Fraser, Honneth, 2003; Daly, 2011; Sennet, 2003). Antidiskriminativnost ima podobno izhodišče, le problem zajame z drugega zornega kota. Nanaša se tako na mehhanizme kot na izkušnje diskriminacij, ki se lahko množijo oziroma prepletajo v primerih, ko posamezniki hkrati zavzemajo več statusov izključenosti (interseksionalnost). Ustvarjanje »drugega« ima v sedanjem pofordističnem času pomembno vlogo, ker zagotavlja skupine ljudi, ki so popolnoma odvisne od tržnih razmerij, in ker opravičuje zmanjševanje socialnih pravic, in s tem erozijo socialne države (Schierup, Hansen, Castles, 2006).

Socialna pravičnost se nanaša na spoznanje, da so družbene neenakosti posledica strukturnih značilnosti, in ne individualnih izbir, zato je vloga države pri odpravljanju neenakosti ključna. Socialna pravičnost je vidik distributivne pravičnosti, ki zagotavlja, da se pravice, viri, možnosti in priložnosti (kot razliko opredeli Rus, 2009: 43, 44) bolj enakomerno porazdelijo med vse ljudi, še posebej med tiste, ki težje preživijo (Barry, 2005). Tako se socialna pravičnost loči od retributivne (povračilne) ali kaznovalne pravičnosti (Miller, 1999). Rus opozarja, da je treba razlikovati med enakostjo in pravičnostjo: »Šele ko opredelimo pravičnost kot kriterij, ki naj določa, kakšna politika izenačevanja je sprejemljiva, je mogoče začeti razpravo o pravični neenakosti in nepravični enakosti« (Rus, 2009: 42). K obema načeloma bi lahko prišteli še solidarnost, s katero pa se ne bomo podrobneje ukvarjali.

V zadnjem desetletju lahko sledimo intenzivnim spremembam socialne države tudi pri nas. V mislih imam varčevanje z ukinjanjem socialnih pravic, ki jih vlada legitimira in utemeljuje z razširjanjem govoric o goljufijah in izkoriščanju. Tako po eni strani kriminalizira vse, ki so prejemniki socialnih pomoči, po drugi strani pa prispeva k mnenju večine, da so prejemniki teh pomoči le izkoriščevalci države. Res je, da si država tako pridobiva legitimnost za zniževanje že dosežene ravni socialne države, vendar hkrati tudi prispeva k ustvarjanju in utrjevanju delitvenih mentalitet in zmanjšuje možnosti za družbeno kohezivnost. V nadaljevanju bomo pojasniti in pokazati na tiste procese, ki so najbolj žgoči in vodijo v še večjo marginalizacijo, revščino in izključenost. Osredotočili se bomo na državne razvojne dokumente od leta 2005, ko je dobil politični govor nove značilnosti ekonomističnega diskurza, ki je navzoč vse do danes in se krepi. V ozadju pa

gre za obsežne družbene spremembe, ki dokazujejo, da je za ekonomske spremembe v smeri večje liberalizacije trga potrebno najprej spremeniti vrednostne usmeritve, na katerih je utemeljena socialna država, saj je ta največja ovira za vzpostavitev prostega trga. V sklepnem delu bomo preverili, kako načrti iz programov vplivajo na spremembo zakonodaje.

Državni strateški dokumenti

Pri analizi strateških dokumentov se bomo omejili na načrte v zvezi s socialno državo, znotraj tega pa na cilje, povezane z denarnimi socialnimi pravicami. Zanimale nas bodo predvsem konceptualne spremembe, poimenovanja in položaj prejemnikov denarnih dodatkov. Navedene dokumente je potrebno razumeti z več vidikov. Nastajali so v okviru odprte metode usklajevanja, ki jo vodi Evropska komisija z vsemi članicami EU. Vsaka država je izdelala program reform za izvajanje Lizbonske strategije (National Reform Programme for Growth and Jobs), na ravni EU pa so bili programi sprejeti januarja 2006. Nacionalne države vsako leto poročajo Evropski komisiji o izvajanju reform in pišejo nove programe v skladu z načrtom Evropske komisije, zato je količina programov in poročil tako velika in tudi dokaj nepregledna. Za izdelavo teh programov so narejena skupna priporočila, ki se nanašajo na okvirne teme, ne priporočajo pa vsebine reform, ki je prepuščena avtonomiji vsake države. Vendar je ta avtonomija omejena s skupnimi okviri reform in priporočili večjih mednarodnih organizacij, ne le Evropske komisije. Pomembno vlogo pri izdelavi nacionalnih programov ima OECD s svojimi pričakovanji in ocenami, ki so bili pri nas dobro vidni v poročilu o ekonomski situaciji v Sloveniji, ki so ga predstavili februarja 2011, podobna poročila pa so oblikovala slovensko politiko že v prejšnjih letih. V zadnjem času postaja jasno, da je na mednarodnem prizorišču več organizacij, ki imajo vpliv na načrte nacionalnih držav, pomembna so npr. zasebna podjetja, ki izdelujejo bonitetne ocene, ali pa multinacionalke, ki imajo investicijske interese. Kljub temu ne moremo pristati na zaključek, da so nacionalne države pri ustvarjanju svojih politik odvisne od mednarodnih organizacij. Leti 2004 in 2005 sta pokazali, da so spremembe plod reformatorjev na domačem terenu. Priložnost za vpliv na družbene spremembe je dobila skupina ekonomistov, ki za svoj glavni referenčni okvir uporablja neoklasično ekonomsko teorijo. Ekonomske cilje so hoteli doseči z vrednostnimi ocenami družbenih razmerij, ki jih oblikuje socialna država¹ (Leskošek, 2005: 186).

¹ Na posvetu o vrednotah, ki ga je organiziral Forum 21, je takratni minister Jože P. Damjan vzroke dolgotrajne brezposelnosti iskal v delovnih navadah. Izhajal je iz teze, da za Slovence delo ni vrednota, zato se po izgubi zaposlitve neradi znova zaposlijo – v primerjavi z delavci v skandinavskih državah, kjer je delo vrednota, zato si odpuščeni delavci takoj poiščejo novo zaposlitev in ne ostajajo doma. Vir: magne-

Odnos do socialne države in do ljudi, ki uveljavljajo socialne pravice, se prepozna tudi v programu reform. Prvi vladni dokument z naslovom Strategija razvoja Slovenije je bil izdan marca 2005, izdelal pa ga je Urad RS za makroekonomske analize in razvoj.

Strategija razvoja Slovenije

V tem dokumentu so načrtali pet razvojnih področij, in sicer: konkurenčno gospodarstvo in hitrejšo gospodarsko rast; učinkovito ustvarjanje, dvosmerni pretok in uporabo znanja za gospodarski razvoj ter kakovostna delovna mesta; učinkovito in cenejšo državo; moderno socialno državo in večjo zaposlenost ter povezovanje ukrepov za doseganje trajnostnega razvoja. Poleg teh področij so načrtali tudi vizijo razvoja Slovenije in jo uskladili z Lizbonsko strategijo. Osnovna teza dokumenta je, da je za razvoj potrebno temeljito spremeniti dotedanji razvojni vzorec, ker lahko neprilagojen socialni model dolgoročno ogrozi doseženo raven blaginje ljudi (str. 7). Zato je dosedanji kolektivni sistem socialne varnosti treba spremeniti v sistem individualnih potreb in odgovornosti, birokratsko-hierarhični sistem javne uprave pa je potrebno decentralizirati in ga utemeljiti na javno-zasebnem partnerstvu. Vlogo socialne države je potrebno po mnenju snovalcev dokumenta reformirati, če hočemo pospešiti družbene spremembe. Socialna država mora temeljiti na spremenjenem razmerju med državo in državljanji in večji podjetizaciji, socialno varnost pa je od države potrebno prenesti na civilnodružbene organizacije, posameznike, podjetja in podjetniške mreže. Pomemben cilj je razbremenitev davčnih bremen državljanov, ki bodo v prihodnje morali plačevati socialne storitve (str. 23). V ta namen je treba sprostiti trg socialnih storitev. Tržna regulacija in podjetniška logika poslovanja se bosta preselili tudi v ta sektor, in s tem naj bi zagotovili premik od države blaginje v družbo blaginje, kjer posameznik sprejema odgovornost za svojo socialno varnost. Konkretni načrt sprememb je naveden v 4. razvojni prioriteti, kjer so opredeljeni trije cilji, in sicer izboljšanje prilagodljivosti trga dela, modernizacija sistema socialne zaščite in zmanjševanje družbene izključenosti in socialne ogroženosti.

togram okrogle mize Vrednote Slovencev in predlagane reforme, 26. 1. 2006, Cankarjev dom, v organizaciji Foruma 21.

Naslednji citat istega ministra najdemo na spletnih straneh RTV: »Vsak se bo moral zavesti, da je konec obdobja, ko je država poskerbela zanj. /.../ Vsak mora vedeti, da je sam odgovoren za svojo usodo.« http://www.rtvlo.si/modload.php?&c_mod=rnews&op=sections&func=read&c_menu=1&c_id=101067&tokens=Jože%20P%20Damijan 31. 5. 2006.

Bivši minister Damjan je izjavil še naslednje: »Danes, če si brezposeln, se ti ne splača zaposliti, ker dobivaš preveč socialnih transferjev.« http://www.rtvlo.si/modload.php?&c_mod=rnews&op=sections&func=read&c_menu=26&c_id=90336&tokens=Jože%20P%20Damijan 31. 5. 2006.

V akcijskem načrtu so navedeni konkretni ukrepi za doseg te ciljev. Navajamo le tiste cilje, ki so povezani z denarnimi prejemki (str. 37, 38):

- Uveljaviti večjo lastno odgovornost posameznika za njegov socialni položaj.
- Prilagoditi sisteme socialne zaščite potrebam dolgožive družbe; prilagoditi strukturo zbiranja sredstev za socialno varnost spremenjeni naravi delovnih mest.
- Uvesti aktivacijske sisteme socialne varnosti: večja ciljna usmerjenost socialnih prejemkov in storitev na iskanje in sprejemanje dela; preprečevati neutemeljeno kopičenje socialnih prejemkov pri enem prejemniku; decentralizirati zaposlovalne storitve in njihovo kombiniranje z dajanjem socialnih prejemkov.
- Povezava socialne zaščite s spodbujanjem aktivnosti in družbene kohezije (poudarek na »fleksibilni varnosti«).

Program reform za izvajanje Lizbonske strategije v Sloveniji, oktober 2005

Sledi dokument z naslovom Program reform za izvajanje Lizbonske strategije v Sloveniji (oktober, 2005), ki v 4. razvojni prioriteti o sodobni socialni državi in večji zaposlenosti določa, da je temeljna sprememba, ki si jo želi vlada doseči, spodbujanje brezposelnih oseb in prejemnikov socialnih transferjev za aktivno iskanje dela in razvijanje njihovih sposobnosti ter sprejemanje občasnih in začasnih zaposlitev. Hkrati si država želi s spremembami na trgu dela delodajalcem olajšati prilagajanje obsega zaposlenosti in jih s tem spodbuditi za večje zaposlovanje. Predvideni splet ukrepov naj bi z boljšo izrabo človeških virov omogočil hitrejšo gospodarsko rast in zaposlovanje brez poseganja v temelje socialne države (str. 29).

Okvir gospodarskih in socialnih reform za povečanje blaginje v Sloveniji, november 2005

Operacionalizacija ciljev je bila narejena v dokumentu z naslovom Okvir gospodarskih in socialnih reform za povečanje blaginje v Sloveniji (november, 2005) in vsebuje 67 ukrepov za doseganje ciljev. Na področju 4. razvojne prioritete, ki tokrat nosi naslov Moderna socialna država in večja zaposlenost je navedenih sedem ukrepov, ki se delijo na bolj prilagodljiv trg dela in večjo zaposlenost, sledi predlog ukrepov za pravičnejši in bolj motivacijski sistem socialnih transferjev, predlog sprememb in dopolnitev pokojninskega sistema in predlog ukrepov za bolj kakovostno in učinkovitejše zdravstvo. Z reformo sistema socialnih transferjev si želi država doseči večjo motiviranost brezposelnih za iskanje dela, razvijanje svojih sposobnosti in

sprejemanje občasnih in začasnih zaposlitev, pa tudi drugih oblik dela, ki ne pomenijo zaposlitve, pomenijo pa aktivnost. Preglednejši in enostavnejši sistem socialnih transferov bo omogočil, da bodo pomoč dobili tisti, ki jo zares potrebujejo, preprečili pa bodo domnevne pogoste zlorabe in izkoriščanje socialnih pomoči. Temeljna sprememba je, da se pri uveljavljanju vseh pravic upoštevata dohodek in vse premoženje, razen stanovanja ali hiše, v katerem prejemniki živijo, in predmeti, ki so po drugih predpisih izvzeti iz izvršbe. Za te potrebe je nujno uvesti enotno definicijo družine in družinskih članov, je zapisano v dokumentu. Naslednji ukrep naj bi imel namen spodbujati za delo, ker da je zaradi nespodbudnega vpliva nekaterih transferjev na delo določen del prejemnikov transferjev nezainteresiran za delo in neaktiven. Zlasti ko gre za brezposelne prejemnike transferjev,

pri katerih bi bilo plačilo za delo relativno nizko ali/in imajo večje število družinskih članov, prihaja do primerov, ko bi z lastnim zaslužkom in zmanjšanjem socialnih ugodnosti v ničemer ne izboljšali svojega dohodkovnega položaja ali pa bi ga celo poslabšali. Zato predlagamo takšno spremembo kriterijev, meril in pogojev za dodelitev, ki bi omogočili večje prejemke zaposlenih ali drugače delovno aktivnih v primerjavi z neaktivnimi prejemniki transferjev ter odpravili tudi nekatere druge nestimulativne elemente sistema (str. 112).

Predlogi sprememb so bili naslednji:

- V kriterije za upravičenost in določitev višine nekaterih socialnih pravic vpeljati razlikovanje glede na to, ali gre za delovno aktivne ali neaktivne delovno sposobne upravičence. Glede na različne statusse naj bodo cenzusi za pridobitev pravic določeni tako, da bodo nekatere socialne pravice, ki so odvisne od dohodkovnega in premoženjskega stanja (t. i. »means-tested« pravice), višje pri delovno aktivnih kot pri delovno neaktivnih.
- Spremeniti vrste prejemkov iz socialnih pravic, ki se upoštevajo pri ugotavljanju upravičenosti do nekaterih drugih socialnih pravic.
- Odpraviti sisteme povezanih pravic, kjer je pridobitev ene pravice avtomatično povezana s pridobitvijo drugih pravic.
- Spodbuda za zaposlitev staršev po izteku odsotnosti z dela zaradi rojstva in vzgoje otroka.
- Po treh mesecih po uvedbi davčnih sprememb uskladiti minimalni dohodek, ki je osnova za izračun nekaterih socialnih transferjev, če zaradi davčne reforme pride do rasti cen in te presežejo določeni odstotek.
- Prilagoditi lestvice za odmero pravic, ki so vezane na obstoječe višine bruto plač novim bruto plačam.

Pomembno je opozoriti še na uvedbo prisilnega dela, katerega namen ni jasno opredeljen. Zapisano je, da je za brezposelne prejemnike denarne socialne pomoči potrebno predvideti obveznost, da po določenem času sprejmejo ponujeno plačano delo ali se v neprofitnem sektorju vključijo v prostovoljno delo tudi v primeru, ko je stopnja zahtevnosti nižja od tiste, ki je predvidena za ustrezno ali primerno zaposlitev. V primeru odklonitve zaposlitve ali druge oblike aktivnosti je potrebno predvideti postopno zmanjševanje denarne socialne pomoči in izplačevanje v funkcionalni obliki (npr. plačilo prehrane, elektrike), če prejemnik preživlja družino (ibid.: 110). Poleg teh ukrepov so za prejemnike denarnih pomoči predvideni ukrepi, ki naj bi jih spodbujali k aktivnosti, da bi preprečili past brezposelnosti in neaktivnosti. Denarna socialna pomoč mora biti namenjena le osebam, ki so ali delovno nesposobne, ali ne morejo najti nobenega dela in resnično nimajo nobene možnosti, da bi preživel s svojim delom, ali pa sicer delajo, vendar so njihovi dohodki prenizki za preživetje. Predlogi sprememb za spodbujanje aktivnosti prejemnikov denarne pomoči so naslednji:

- Spodbuditi večji obseg delovanja agencij za posredovanje delavcev (temporary work agencies).
- Delodajalcem preko uradov za delo ponuditi možnost, da lahko za začasna ali občasna plačana dela, ki nimajo značilnosti delovnega razmerja, pridobijo brezposelne prejemnike denarne socialne pomoči, ne da bi z njimi sklepali pogodbe o zaposlitvi (civilnopravne pogodbe, sistem napotnic ali drug primeren sistem, vendar s takšno regulacijo te vrste teh del, ki bi preprečevala zlorabe ali izogibanje zaposlitvam).
- V okviru programov aktivne politike zaposlovanja oblikovati programe priprave na tovrstne oblike dela v skladu s konkretnim povpraševanjem delodajalcev po delavcih za različne vrste del.
- Vzpostaviti več možnosti za opravljanje prostovoljnega družbeno koristnega dela v nepridobitnih dejavnostih (informacije, usposabljanje).
- V sistemu denarnih socialnih pomoči uvesti spremembe za delovno sposobne upravičence do teh pomoči, in sicer ukiniti sedanjo denarno pomoč za brezposelne (v veljavnem sistemu je nižja od denarne socialne pomoči, zaradi česar upravičenci uveljavljajo dva transferja), uvesti pa drugačen postopek odločanja o upravičenosti do denarne socialne pomoči. Pravica naj bo odvisna od ugotovitve aktivnosti, postopek ugotavljanja aktivnosti prosilca izvaja urad za delo. Dodelitev ali ukinitve pravice je obvezno vezana na ugotovitev urada za delo.

V letih 2006, 2007, 2008 in 2009 so bila izdelana poročila o uresničevanju Programa reform za izvajanje Lizbonske strategije v Sloveniji, vendar ne vključujejo novih ukrepov, zato jih ne bom podrobneje navajala.

Državni razvojni program 2007–2013

Leta 2007 je bil objavljen Državni razvojni program 2007–2013. V njem je kot pomemben cilj zapisano preprečevanje revščine in posledično socialne izključenosti z izobraževanjem, izboljšanjem prožnosti trga dela in zagotavljanjem varne zaposlitve (str. 20). Zapisano je tudi, da:

se s spodbujanjem zaposljivosti iskalcev dela in neaktivnih želimo dokazati praktično vsake brezposelne osebe in ji omogočiti enega ali kombinacijo različnih ukrepov v okviru aktivne politike zaposlovanja – od informiranja, motiviranja, prek vseživljenjske karijerne orientacije, različnih shem usposabljanja in izobraževanja. Pozornost bo namenjena zmanjševanju razlik v stopnji zaposlenosti med regijami. Spodbujanje enakih možnosti bo vodilo k socialni vključenosti ljudi in ustvarilo okolje, ki bo motiviralo k aktivnosti in v katerem bodo ljudje lažje in hitreje našli delo, hkrati pa bodo uživali tudi potrebno raven socialne zaščite. (str. 23)

Program reform za izvajanje Lizbonske strategije v Sloveniji 2008–2010

Leta 2008 je bil objavljen še Program reform za izvajanje Lizbonske strategije v Sloveniji 2008–2010. V dokumentu je zapisano, da: »se bo posodobitev sistemov socialne zaščite (ki ne pomeni krčenja sredstev za upravičene do socialnih transferjev) nadaljevala z iskanjem rešitev in pripravo normativnih podlag na različnih področjih« (str. 29, 30). Za ključne cilje (to so povečevanje zaposlitvenih priložnosti, zmanjševanje odvisnosti od socialnih transferjev in povečanje delovne aktivnosti) bo vodilno načelo, da se delo izplača. Cilji so:

- vzpostavitev pravičnejšega in preglednejšega sistema socialnih transferjev, vzpostavitev ene vstopne točke in povezava baze podatkov za odločanje o pravici do transferjev (projekt e-sociala);
- uvedba spodbude za zaposlitev neaktivnih in okrepitev organizacije različnih oblik aktivnosti za prejemnike denarne socialne pomoči.

Konceptualne spremembe ali »od države blaginje k družbi blaginje«

Na prvi pogled zglada, da se vsebine v dokumentih ponavljajo, vendar podrobno branje pokaže, da je v vsakem dokumentu kaj dodano, kar nekoliko zaostri načrte prejšnjih dokumentov. Osnovni namen je sprememba koncepta socialne države, da bi pospešili reforme. Reforma socialne države vključuje naslednje konceptualne premike in konkretne spremembe.

Od države blaginje k družbi blaginje z uvajanjem trga socialnih storitev

Predvidevamo lahko, da se reformisti zgledujejo po konceptu socialne države in družbe blaginje, kot jo opredeli Rus (1990, 2001), ki pravi, da je na področju socialne varnosti treba razlikovati med vlogo, ki jo ima socialna država, ki edina lahko zagotavlja zadostno socialno varnost, in vlogo družbe blaginje, ki lahko zagotavlja socialno blaginjo. Država zagotavlja splošne interese, ki so interesi vseh državljanov, skupne interese oziroma interese posameznih družbenih skupin pa zagotavljajo različni civilnodružbeni akterji. Država je tista, ki mora zagotavljati enakost (Rus, 2001: 75), dodamo lahko tudi socialno pravičnost. V reformnih dokumentih pa je to načelo opredeljeno zgolj kot minimiziranje vloge države pri zagotavljanju socialne varnosti in poudarjanje, da je potrebno uveljaviti večjo lastno odgovornost posameznika za lastni socialni položaj, zato je potrebno zagotoviti prehod od kolektivnega modela socialne varnosti k individualnemu sistemu potreb in odgovornosti. Strukturo zbiranja sredstev za socialno varnost je treba prilagoditi spremenjeni naravi delovnih mest. Socialna zaščita bo vezana le na spodbujanje aktivnosti, koncipirati jo je potrebno kot »fleksibilno varnost« (načelo se kasneje preoblikuje v varno prožnost). Prehod od države blaginje v družbo blaginje pomeni, da bo država minimizirala socialne pravice in jih vezala predvsem na zaposlitev. Socialno varnost bodo prenesli na nevladne organizacije, posameznike, podjetja in podjetniške mreže, ki jih reformatorji razumejo kot družbo. Trg socialnih storitev bo nadomestil državne službe, posamezniki pa bodo sprejemali odgovornost za svobodo izbire. Prehod od države blaginje v družbo blaginje pomeni dobeseden prenos skrbi za socialno varnost na posameznika z minimalno vlogo države. Pomembna je tudi razlika v uporabi pojma socialna država in država blaginje. Medtem ko Rus uporablja prvega, uporabljajo reformisti drugega, in s tem hote označijo socialni sistem države kot pretirano radodaren v zagotavljanju družbenega blagostanja.

Od socialne pravičnosti k enakim možnostim

Načelo enakih možnosti je edina oblika enakosti, ki je navedena v kateremkoli od zgoraj obravnavanih dokumentov. Načelo je predstavljeno kot sredstvo socialnega vključevanja. Spodbujanje enakih možnosti naj bi ustvarilo okolje, ki bo motiviralo k aktivnosti in v katerem bodo ljudje lažje in hitreje našli delo, hkrati pa bodo uživali tudi potrebno raven socialne zaščite. Vendar je poudarjanje enakih možnosti neoliberalni model enakosti (Giddens, 2000), ker ne upošteva vseh ostalih modelov, ki smo jih

omenjali v uvodu, enake možnosti pa razume le kot enako izhodišče, ne pa tudi kot posebnih spodbud tistim, ki zaradi različnih družbenih vzrokov, kot so revščina, diskriminacije in podobno, zaostajajo. Koncept je rezidualen, in ne strukturen, saj se nanaša na programe in storitve, ki naj bi zagotavljali enake možnosti. Priročen primer so Romi, ker so po eni strani stalna tarča sovraštva, po drugi pa tudi ciljna skupina za politiko enakih možnosti, ki pravi, da imajo enako pravico do šolanja, za podporo so uvedli v šole tudi romske pomočnike. V vsakdanjem življenju pa živijo brez temeljnih civilizacijskih pridobitev – brez vode, kanalizacije in elektrike. Politika enakih možnosti ne vključuje opremljanja naselij z infrastrukturo, čeprav je ta v neposredni povezavi z možnostjo šolanja otrok, kar je značilno (o enakih možnosti in izobraževanju glej tudi Kodelja, 2010). Še posebej je pomembno, kako lahko načelo enakih možnosti prenesemo na denarne socialne pravice. Sicer lahko načelo prepoznamo v ukrepih, ki bodo spodbujali zaposljivost iskalcev dela in »neaktivnih«, s čimer naj bi se dotakniti praktično vsake brezposelne osebe in ji omogočili enega ali kombinacijo različnih ukrepov v okviru aktivne politike zaposlovanja – od informiranja, motiviranja, prek vseživljenjske karijerne usmeritve, različnih shem usposabljanja in izobraževanja. Pozornost bo namenjena tudi zmanjševanju razlik v stopnji zaposlenosti med regijami. Praksa kaže, da je blagajna za aktivno politiko zaposlovanja prazna že v začetku letošnjega leta. Enake možnosti je torej mogoče zagotavljati, dokler ne zmanjka namenskih sredstev.

Dokumenti tudi pokažejo, da se bodo socialne pravice skrčile na tiste, ki jih zares potrebujejo, čeprav ta skupina ostaja neopredeljena. Očitno obstaja prepričanje, da so jih do sedaj dobivali tudi tisti, ki do njih niso bili upravičeni. Kdo so, katere denarne prejeme so prejeli neupravičeno in kako je do tega prišlo, ne izvemo. O tem ne obstajajo nobene analize ali raziskave, tudi ne specializirane baze podatkov. Kar v načelu enakih možnosti manjka, je spoznanje, da so ljudje revni ali izključeni zaradi strukturnih značilnosti, in ne zaradi individualnih izbir. Načelo enake možnosti je mogoče torej v sistemu, kjer je odgovornost za lastni položaj individualizirana.

Od dosedanjega modela k modernizaciji sistema socialne zaščite

Pomembno vprašanje je, kaj je na predlaganih reformah modernega, sodobnega? Zakaj je 4. prednostna naloga reformnega programa tako naslovljena? V razmerju do katerega modela socialne zaščite je sedanji modern? V nobenem od dokumentov ne najdemo odgovorov na ta vprašanja. Sklepamo lahko, da je naslov določen z odprto metodo usklajevanja, ki jo izvaja Evropska komisija. Vendar tudi z brskanjem po spletnih straneh EK ne dobimo odgovora na ta vprašanja. Vsebina prednostne naloge se večinoma omejuje na tri naloge, in sicer na ustvarjanje enotne vstopne točke za

uveljavljanje vseh socialnih »transferjev«,² enotno bazo podatkov o denarnih socialnih prejemkih in vzpostavitev pravičnejšega in preglednejšega sistema socialnih transferjev. Utemeljitev teh sprememb se nanaša predvsem na prepričanja o prejemnikih socialnih denarnih prejemkov in o sedanjem sistemu socialne zaščite. Prepričanja o prejemnikih se nanašajo predvsem na psihološke ocene o pasivnosti, neaktivnosti, nemotiviranosti, ki naj bi bile posledica tako njihovih osebnostnih lastnosti kot tudi dosedanjega »radodarnega« modela socialne države, ki te lastnosti podpira ali jih celo ustvarja. Takšno utemeljitev omogoča pojav neoliberalnega novoreka (Bourdieu, Wacquant, 2003: 57), ki delitev na zaposlene in brezposelne označi s pojmom aktivnosti. Zaposlenost razume kot aktivnost, nezaposlenost pa kot neaktivnost, tudi kot pasivnost. Čeprav gre za oznako zaposlitvenega statusa, se pojem psihologizira v osebnostno značilnost, kar vodi v celo vrsto ukrepov aktivacije, motivacije za zaposlitev in v sistem kaznovanja in nagrajevanja.

Tako bo država z reformo sistema socialnih transferjev dosegala večjo motiviranost brezposelnih za iskanje dela, razvijanje sposobnosti in sprejemanje občasnih in začasnih zaposlitev, pa tudi drugih oblik dela, ki ne pomenijo zaposlitve, pomenijo pa aktivnost (obvezno delo v neprofitnem sektorju in družbeno koristno delo). Preglednejši in enostavnejši sistem socialnih transferov bo po mnenju reformatorjev omogočil, da bodo pomoč dobili tisti, ki jo zares potrebujejo – to so tisti, ki izkazujejo aktivnost. Ukrep naj bi imel namen spodbujati za delo, ker naj bi bil zaradi nespodbudnega vpliva nekaterih transferjev na delo določen del prejemnikov transferjev nezainteresiran za delo in neaktiven, zato naj bi bili ti ukrepi po svoji naravi aktivacijski. V primeru odklonitve zaposlitve ali druge oblike aktivnosti je potrebno predvideti postopno zmanjševanje denarne socialne pomoči in izplačevanje v funkcionalni obliki (npr. plačilo prehrane, elektrike), če prejemnik preživlja družino. Tako bo mogoče preprečiti past brezposelnosti in neaktivnosti.³ Denarna socialna pomoč mora biti namenjena le osebam, ki so ali delovno nesposobne, ali ne morejo najti nobenega dela in resnično nimajo nobene možnosti, da bi preživeli s svojim delom, ali pa sicer delajo, vendar so njihovi dohodki prenizki za preživetje.

Pravičnost novega sistema je upravičena z omejevanjem na tiste, ki jo zares potrebujejo, to pa so tisti, ki so aktivni in sprejmejo vsako delo, ga ne zavračajo, se ne upirajo in za povračilo opravljajo družbeno koristno delo.⁴

² Termin je popolnoma izrinil pojem pravic in tudi pojem socialnih denarnih prejemkov ali pomoči, kar ima svoj namen. Poudarja namreč pot od davkoplačevalca do skupnega proračuna in naprej do prejemnika denarnega transferja. Transfer nas venomer opominja na to, da nekdo dobi denar, ki smo ga mi plačali v obliki davka v državni proračun.

³ O tem, kaj je past brezposelnosti in neaktivnosti, ne najdemo pojasnila.

⁴ Družbeno koristno delo je ukrep, ki ga je uvedel Kazenski zakonik na področju mladostnikov in na področju odraslih storilcev kaznivih dejanj in pomeni povračilo za storjeno škodo.

Modernizacija sistema socialne zaščite se torej nanaša na redefinicijo pravičnosti, ki temelji na doslednem povračilu, ki je poleg vsega lahko tudi žaljiva ali poniževalna, še sploh, če je povezana z označujočimi prepričanji, kot bomo navajali v točki 5. Aktivnost tako postane osebna značilnost, od katere so odvisne socialne pravice.

Od socialne zaščite k fleksibilni varnosti oz. varni prožnosti

Implicitni namen reform je ustvarjanje pogojev odvisnosti od tržnih razmer, od prožnih oblik zaposlovanja. V času, ko so reforme nastajale, se je vlada navduševala nad danskim modelom flexicurity, ki pomeni veliko prehodnost iz zaposlitve in v zaposlitev (easy hire – easy fire), vmesni čas pa brezposelni prejemajo različne oblike denarnih prejemkov, da bi preprečili zdrs pod prag revščine. Gre za trikotnik med seboj povezanih ukrepov, ki zagotavljajo tako varnost kot spodbujajo prožnost (Kajzer, 2007: 16). Značilnost naših reform pa je hkratno povečanje prožnosti trga in zmanjševanje dostopnosti do denarnih socialnih prejemkov, kar smo obravnavali v prejšnjem poglavju. Prožnost zaposlitev bo dosežena med drugim tudi s podporo širjenju agencij za posredovanje delavcev (temporary work agencies) kot alternative uradam za delo. Medtem ko so slednji posredniki zaposlitev, delujejo prve kot sistem leasinga delavcev (tako agencije oglašujejo svojo dejavnost), ki jih zaposlijo in potem posojajo podjetjem v najem. Ukrepi za povečanje prožnosti so še decentraliziranje zaposlovalnih storitev in njihovo kombiniranje z dajanjem socialnih prejemkov ter prek uradov za delo, ponujanje možnosti delodajalcem, da lahko za začasna ali občasna plačana dela, ki nimajo značilnosti delovnega razmerja, angažirajo brezposelne prejemnike denarne socialne pomoči, ne da bi z njimi sklepali pogodbe o zaposlitvi. Sledi spodbujanje brezposelnih oseb in prejemnikov socialnih transferjev za aktivno iskanje dela in razvijanje njihovih sposobnosti ter za sprejemanje občasnih in začasnih zaposlitev, kar bi dosegli tudi tako, da bi spremenili kriterije, merila in pogoje za dodelitev socialnih transferjev, ki bi omogočili večje prejemke zaposlenih ali drugače delovno aktivnih v primerjavi z neaktivnimi prejemniki transferjev.

Ideja o tem, da bi lahko delodajalci najemali brezposelne prejemnike denarnih pomoči brez pogodb, je v nasprotju s trudom vlade, da bi omejila sivo ekonomijo, čeprav je blizu nekaterim rešitvam, ki so značilne predvsem za ZDA, kjer je obveznost dela za prejemnike socialnih pomoči (workfare ali work-for-benefit) predpisana že dolgo. V državah EU se je začela politika delovne obveznosti pojavljati v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, vendar se razlikuje v različnih blaginjskih režimih. Medtem ko se v socialno-demokratskih režimih delovna obveznost veže predvsem na ukrepe aktivne politike zaposlovanja, se v liberalnih tipih veže na delo pri različnih

delodajalcih za zelo nizko finančno povračilo, saj se razume kot povračilo za prejeto denarno pomoč. V prvih se prikazuje kot možnost pridobiti novo izobrazbo, spretnosti in možnosti zaposlitve, v slednjih pa je vezana na sankcije oz. na sistem kaznovanja, če prejemniki ne sprejmejo dela (L demel, Trickey, 2001). Zgornji predlog lahko uvrstimo v slednjega, še sploh, ker naj bi prejemnike denarnih pomoči najemali delodajalci na trgu ponudbe prejemnikov. Delovna obveznost prejemnikov denarnih pomoči postaja pomembna tema akademskih razprav, predvsem kritične teorije. Spodbudile so jo mnoge zlorabe, ki se nanašajo na nezaščito tovrstnega dela. Postavlja se vprašanje upravičenosti zahteve po delovni obveznosti za prejemnike denarnih pomoči, potem pravic teh delavcev v delovnem razmerju in še posebno vprašanje ljudi, ki se soočajo z mnogoterimi ovirami v zvezi z delom (ibid.: xix).

Od socialnih pravic k preganjanju goljufov, izkoriščevalcev in preprečevanju odvisnosti

Velik del socialnih reform temelji na ustvarjanju negativne podobe o prejemnikih socialnih denarnih pomoči. Omenili smo že konstruiranje brezposelnih kot pasivnih, neaktivnih, nezainteresiranih za delo in nemotiviranih. Ustvarjanje stereotipne podobe brezposelnih ima jasen namen, saj se s tem širi prepričanje, da so brezposelni po lastni krivdi, še več, brez slabe vesti ostajajo v tem položaju in prejemajo socialno pomoč. Za utrjevanje tega prepričanja so šli reformisti še korak naprej h kriminalizaciji prejemnikov socialnih pomoči. Čeprav so na kriminalizaciji slonele že prejšnje vlade, se je zgodilo prvič, da je prišla v uradne vladne dokumente. Pri tem gre za več diskurzov. Prvi izhaja iz prepričanja, da si ljudje neutemeljeno kopičijo socialne prejemke, in tako izkoriščajo sistem socialnih pomoči. Drugi diskurz govori, da ljudje goljufajo in zlorabljajo sistem socialnih pomoči. Tretji patologizira prejemnike s tem, da poudarja razvijanje odvisnost od denarnih pomoči. V uvodnih pojasnilih k predlogu Zakona o socialnovarstvenih prejemkih je vlada zapisala: »Čim dlje upravičenci prejemajo denarno socialno pomoč, tem bolj odvisni postanejo od nje. Težje sprejemajo ponujeno delo, saj to pomeni veliko spremembo v načinu življenja, ki so se ga navadili med dolgotrajnim prejetjem denarne socialne pomoči.«

Vsi trije diskurzi so bili temeljni argumenti za krčenje socialnih pravic in za omejevanje dostopa do njih v letu 2010, ko je bil v javni obravnavi Zakon o uveljavljanju socialnovarstvenih prejemkov (Ur. l. RS: 61/2010). Takšne oznake moralno diskreditirajo. Posledično se ukrepi nanašajo predvsem na resocializacijske tehnike, kot so npr. aktivacijski ukrepi, ki naj bi motivirali pasivne nezaposlene k večji aktivnosti. Takšna konstrukcija prejemnikov denarnih pomoči je privedla do tega, da je bilo prvič po zakonodaji iz 19.

stoletja v spremembah Zakona o socialnem varstvu iz leta 2007 uvedeno obvezno (prisilno) delo kot zakonska kategorija. Uvedba prisilnega dela povzroči obrat od socialnih pravic k povračilu. Z vključitvijo v kakršnokoli delo, ki je plačano ali pa tudi ne (delo v humanitarnih in podobnih organizacijah), prejemniki denarnih pomoči povrnejo vsaj del tega, kar jim država domnevno velikodušno podarja, in tako prispeva k njihovi pasivnosti. Takšna ideologija nasprotuje konceptu socialnih pravic, ki bi morale biti nepogojevane. Uvedba prisilnega dela je del reformnih načrtov od leta 2005 dalje.

Wacquant (2008) ugotavlja, da sta kazenski in socialni sektor vedno bolj prepletena. Kriminalizacija revščine ima pomembno družbeno funkcijo, saj zagotavlja rezervno armado razpoložljive delovne sile. Z uvajanjem postopkov nadzora nad prejemniki denarnih pomoči države ustvarjajo vtis, da so vsi prejemniki že v naprej sumljivi, zato jim ni zaupati. Ne gre samo za obvladovanje množice podatkov o prejemnikih, gre tudi za nadziranje in obvladovanje njihovega časa, ki privedeta tudi do administrativnih ali kazenskih sankcij. S politikami vitke države postajajo prejemniki pomoči tudi tržno blago.

Sklep

V nasprotju s splošnim prepričanjem o tem, da je že prejšnja vlada opustila reformne načrte, se socialne reforme ves čas dosledno uresničujejo. Že dvakrat se je korenito spremenil sistem denarnih socialnih prejemkov, sedaj se trgu prilagajajo tudi socialne storitve. V mnogih rešitvah je spremenjena zakonodaja še bolj zaostrena od navedenih načrtov. Že spremenjeni Zakon o socialnem varstvu iz januarja 2007 (Ur. l. RS, 3/2007) je zaostрил dostop do socialnih pravic z uvedbo vrste pogojev za pridobitev pomoči in tudi vrste izključitvenih razlogov. Med njimi so vsi, ki so jih predvideli zgornji dokumenti, razen pravice delodajalcev, da prejemnike denarnih pomoči najamejo brez pogodbe. Omejili so varčevani znesek na bančnem računu, vrednost avtomobila, v dohodek se šteje stanovanje, v katerem prejemnik biva, vendar le del nad obsegom, ki je določen kot primerno stanovanje. Uvedenih je deset razlogov, zaradi katerih osebe ne morejo dobiti denarne pomoči, četudi izpolnjujejo kriterije. Večina se veže na način izgube službe. Uvedena je obveznost dela, ki je izrazito kaznovalno naravnana, saj se vsaka prekinitev šteje kot kršitev, zaradi katere prejemniki izgubijo pravico do denarne pomoči. Po sprejemu tega zakona je število prejemnikov upadlo. Povprečno število izplačanih denarnih pomoči v letu 2006 je bilo 52.910, v letu 2007 jih je bilo 43.179, v letu 2008 pa 36.355. V kriznem letu 2009 se je število izplačanih denarnih pomoči povečalo le malenkostno, in sicer na 41.286. Del upada je pripisati večji zaposlenosti, vendar je večina iz sistema

izpadla zaradi novih pogojev. Stopnja tveganja revščine se je v letu 2008 povečala za skoraj eno odstotno točko: z 11,5% na 12,3%. Takšnega povečanja ne moremo pripisati kriznim razmeram, saj je bila Raziskava o dohodkih in življenjskih pogojih izvedena v prvi polovici leta 2008, ko je Slovenija beležila še 5,5-odstotno gospodarsko rast, dohodki v raziskavo vključenih gospodinjstev pa so bili zajeti iz leta 2007, ko o krizi še ni bilo govora.

Novi Zakon o socialnovarstvenih prejemkih je pogoje za dostop do denarnih pravic še zaostрил in uvedel poglobljen nadzor nad prejemniki, saj bodo imeli strokovni delavci dostop do kar 26 baz podatkov o prejemnikih, na kar zagotovo vpliva tudi kriminalizacija prejemnikov, ker je bil celoten zakon grajen na argumentu o preprečevanju zlorab in goljufij. Samske matere bodo na primer morale dokazovati, da so res samske – kako bodo to lahko dokazale, ni jasno. V dohodek se šteje praktično vse, tudi humanitarna pomoč, pomoč dobrodelnih organizacij, pomoč lokalnih skupnosti. Število krivdnih razlogov (nov termin, uveden v letu 2010) za neupravičenost do denarne pomoči je naraslo na okoli 30. Med drugim bodo tudi humanitarne in dobrodelne organizacije obvezane poročati o vseh pomočeh, ki jih bodo dodelile posameznikom, saj se bodo te pomoči štele v dohodek. Država se bo priglasila k dedovanju kot upravičenka pri vseh skupinah prejemnikov denarnih pomoči.

Poleg tega uvaja zakon tudi enotno vstopno točko in elektronsko povezavo baz podatkov. S tem je sedanja vlada več kot zadovoljivo uresničila vse točke modernizacije sistema socialne države in bistveno pripomogla h krčenju socialnih pravic in k rekonceptualizaciji socialne države. Izkazalo se je, da ostajajo načrti podobni, ne glede na to, katera vlada je na oblasti. Ostaja vtis, da pristojni minister niti ni imel dosti vpliva na to, kako je zakonodaja nastajala, vsekakor jo je izdatno podprl, ko je bila v javni razpravi. Nekaj sprememb je doživela v postopku pred pristojno komisijo Državnega zbora, vendar bistvo sprememb ostaja. Kljub tako obsežnim spremembam nekateri predstavniki vlade, npr. minister za razvoj in evropske zadeve, še vedno govorijo o potrebi po koreniti reformi socialnih transferjev. Podobno je slišati tudi različne zagovornike reform, ki sedanjo situacijo še vedno pripisujejo preveč radodarni socialni državi, kar kaže na to, da je pričakovati še večje krčenje po menjavi vlade.

LITERATURA

- Andersen L. Margaret, Taylor F. Haword (2011): *Sociology: The Essentials*. Six edition. Belmont: Wadsworth.
- Barry, Brian (2005): *Why Social Justice Matters*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre, in Wacquant, Lo c (2005): Neoliberalni novorek: zabeležke o novi planetarni vulgati. *Družboslovne razprave* 19(43): 57–63.
- Daly, Mary (2011): *Welfare*. Zbirka Key Concepts. Cambridge: Polity Press.

- Fraser, Nancy, and Honneth, Axel (2003): *Redistribution or Recognition: A Political-Philosophical Exchange*. London: Verso.
- Giddens, Anthony (2000): *Tretja pot: osnova socialne demokracije*. Ljubljana: Orbis.
- Kajzer, Alenka (2007): *Fleksibilnost trga dela, varovanje zaposlitve in reforme trga dela v Sloveniji*. IB revija 16(1): 16–25.
- Kodelja, Zdenko (2010): *Prispevek k razmisleku o razvoju slovenskem visokošolskega prostora*. Spletni vir: http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/pdf/visoko_solstvo/Kodelja_Zdenko.pdf. (25. 4. 2011)
- Leskošek, Vesna (2006): *Prikrite ideologije reformatorjev*. V: Niko Toš (ur.), *Pogledi na reforme, 185–194*. Ljubljana: FDV.
- Liller, David (1999): *Principles of Social Justice*. Založili: President and fellows of the Harvard College. (ni podatkov o mestu in založniku).
- Lødemel, Ivar and Trickey, Heather (ur.) (2001): *»An Offer You can't Refuse: Workfare in International Perspective*. Bristol: The Policy Press.
- Moen, Phyllis, Dempster-McLain, Donna, Walker A. Henry (1999): *Diversity, Inequality and Community in American Society*. New York: Cornell University.
- Rus, Veljko (1990): *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: DOMUS.
- Rus, Veljko (2001): *Podjetizacija in socializacija države*. Ljubljana: FDV.
- Rus, Veljko (2009): *Tretja pot med antikapitalizmom in postsocializmom*. Ljubljana: Sophia.
- Schierup, Carl-Ulrik, Hansen, Peo, Castles, Stephen, (2006): *Migration, Citizenship and the European Welfare State: A European Dilemma*. Oxford: Oxford University Press.
- Sennet, Richard (2003): *Respect: The Formation of the Character in an Age of Inequality*. London: Penguin Books.
- Wacquant, Lo c (2008): *Zapori revščine*. Ljubljana: *cf.

VIRI

- Šuštaršič, Janez (ur.), in Rojec Matija (ur.), Korenika Klavdija, (ur.) (2005): *Strategija razvoja Slovenije*. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj. http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/projekti/02_StrategijarazvojaSlovenije.pdf (20. 4. 2011)
- Program reform za izvajanje Lizbonske strategije v Sloveniji, oktober 2005. Republika Slovenija. http://www.mg.gov.si/fileadmin/mg.gov.si/pageuploads/DPK/SI_NRP_2005_SLO_kon__na_verzija__28.10.2005.pdf (20. 4. 2011)
- Okvir gospodarskih in socialnih reform za povečanje blaginje v Sloveniji, november 2005. Vlada Republike Slovenije. http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/projekti_do_2009/Okvir_gosp-soc-reform-2005-Vlada.pdf (20. 4. 2011)
- Program reform za izvajanje Lizbonske strategije v Sloveniji. Poročilo o uresničevanju programa, 2006. Republika Slovenija. http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/projekti/02_SI-porociloNRP2006-slo.pdf (20. 4. 2011)
- Program reform za izvajanje Lizbonske strategije v Sloveniji. Poročilo o uresničevanju programa, 2007. Republika Slovenija. http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/projekti/01_SI-NRP2007-slo.pdf (20. 4. 2011)

Poročilo o uresničevanju Programa reform za izvajanje Lizbonske strategije v Sloveniji, 2009. http://www.svrez.gov.si/fileadmin/svez.gov.si/pageuploads/docs/lizbonska_strategija/Porocilo_LS_2009_cistopis_22.10.2009.pdf (20. 4. 2011)

Državni razvojni program Republike Slovenije za obdobje 2007–2013. Vlada republike Slovenije, marec 2007. http://www.svlr.gov.si/si/delovna_podrocja/podrocje_regionalnega_razvoja/drzavni_razvojni_program/ (20. 4. 2011)

Program reform za izvajanje Lizbonske strategije v Sloveniji 2008–2010. Republika Slovenija, oktober 2008. http://www.svrez.gov.si/fileadmin/svez.gov.si/pageuploads/docs/katal_inf_javn_znac/SI-NRP2008-slo.pdf (20. 4. 2011)

Povzetek Ekonomskega pregleda OECD za Sloveniji, 2011. Služba vlade RS za razvoj in evropske zadeve, februar 2011. http://www.svrez.gov.si/si/delovna_podrocja/slovenija_v_oecd/ (25. 4. 2011)